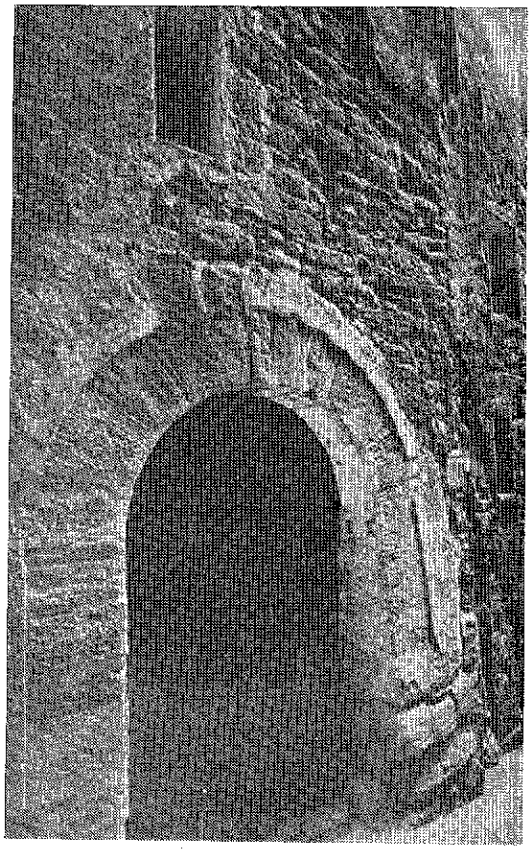
L'ORIGEN i DESAPARICIÓ DELS JUEUS DE MANRESA (1294-1392)

Albert Benet i Clarà

Manresa, com moltes ciutats i viles medievals, tingué dintre dels murs de la seva ciutat una comunitat jueva, centrada en el carreró anomenat encara avui *Baixada dels Jueus*, que del costat dret de la Casa de la Vila davalla fins al carrer Na Bastardes, on residiren, almenys, des de 1294 fins a 1392, encara no un segle, si ens atenim als protocols notarials dedicats exclusivament a extractar les actes notarials que protagonitzaven, i que avui es guarden a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa, a través dels quals es poden refer moltes de les vicissituds del call manresà.

Els jueus manresans han estat negligits pels historiadors forans. Només s'han publicat dins dels estudis manresans dos treballs referents a l'existència de la comunitat jueva de Manresa. El més antic és un opuscle de vuit pàgines titulat: *Memoria-Histórica de los judíos en Manresa* (1), sense data, ni autor, però sabem que fou redactat per Josep Mª Mas, que fa unes disquisicions sobre els jueus manresans sense aprofundir-hi gaire, essent la part més interessant la relació dels jueus manresans i d'altres poblacions detectats a les actes notarials esmentades, i menys interès tenen les quatre pàgines dedicades a copiar o extractar algun dels documents que considera més interessants. No diu res, o molt poc, sobre la vida i vicissituds de la comunitat jueva. Una publicació molt més completa sobre aquest tema fou elaborada per l'historiador manresà Joaquim Sarret i Arbós, que el 1917 publicà un treball de 67 pàgines titulat: *Jueus a Manresa* (2). Aquí ja ens trobem davant d'un estudi ampli i seriós i, com tot el que generalment publicà, ben documentat. Pocs aspectes deixen de ser analitzats: el call, el cementiri, l'escola, els banys,

Portal de l'antiga casa de la baixada dels Jueus. Any 1927. (foto arxiu J. Pons).

les activitats econòmiques, els oficis, la vida privada, la sinagoga, les relacions amb la monarquia, les conversions i altres aspectes més o menys interessants. Tot complementat amb la publicació d'un apèndix de cinc documents sobre el tema de les relacions entre l'aljama manresana i la monarquia catalana. És, en resum, un bon treball per conèixer els diversos aspectes d'aquesta comunitat jueva, que cal que consulti aquell qui vulgui conèixer alguna cosa dels jueus manresans.

Un estudi molt més profund sobre els jueus manresans és en curs d'elaboració per part de la historiadora manresana Emma Vila. Aquest treball està destinat a ser la seva tesi de llicenciatura en Història Medieval. Encara que, segons sembla, falta algun temps per ser enllestit del tot; de moment, l'autora va presentar una comunicació a la XXVI Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos a Manresa, amb el títol: *El sector creditici a la Manresa dels segles XIII-XIV. Competència entre jueus i cristians* (3).

Però després de consultar totes aquestes publicacions, ens restaren dos dubtes, que, encara que no els hem resolt del tot, tractarem aquí, i són, com figura en el títol, l'origen i la desaparició, car una comunitat jueva no apareix el 16 de setembre del 1294 i desapareix l'u de febrer del 1392, sense saber d'on vé i on va, encara que aquestes dates marquen l'inici i el final de la seva activitat en els protocols notarials manresans. Aquests dos aspectes no semblen haver preocupat massa els historiadors, car són aspectes molt negligits en els estudis sobre el tema.

Els orígens de l'aljama de Manresa

Sobre els orígens dels jueus manresans, Sarret fa una explicació de la vinguda dels jueus a Espanya (4). I sobre l'existència de jueus a Manresa abans d'aparèixer en la documentació diu textualment: *"El que el primer llibre comènsi en 1294, no vol dir que aquest any fos el de la vinguda dels jueus a Manresa, dòncs tenim datos de fetxa anterior que revèlen havèrni molt avans, prò còm eren pòcs en número y no havíen obtingut gran importáncia, el seu periodo de prosperitat y relatiu benestar no fou fins a primers del sigle XIV, en que es pogueren dedicar tranquilament a la reglamentació de servèys y actes públics de la seva comunitat o Aljama"* (5). Però tot i coneixent perfectament l'arxiu manresà del qual era director, no aporta cap prova de l'existència de jueus a Manresa d'època anterior a la segona meitat del segle XIII. Només cita un guiatge del 1247, però no cita que es tracti d'un jueu, com ho és el del 1260, si bé no es veu clar que estigui establert a Manresa; en canvi el que apareix el 20 de febrer del 1292 ja correspon a un jueu manresà (6).

Així, doncs, quan vingueren els jueus a Manresa? Ja hi eren? Vingueren amb els repobladors? Més tard? Quan? L'existència de jueus en època visigoda està ben documentada per les disposicions que es prengueren contra ells en els Concilis de Toledo. Amb l'arribada dels musulmans, els jueus milloraren la seva situació, fins i tot, posteriorment, se'ls titllà de col.laboracionistes amb els invasors. A Catalunya, en la primera etapa de la repoblació només es coneixen comunitats jueves, en els segles X-XI a la ciutat de Barcelona i a la de Girona, que són les dues úniques ciutats romano-visigodes que no havien sofert una despoblació total. Tarragona romandrà deserta durant molt temps, mentre que Tortosa i Lleida van romandre en poder dels sarraïns fins al 1148 i 1149 respectivament, quan passaren a formar part del patrimoni del comte barceloní Ramon Berenguer III. Ambdues ciutats conservaren la seva aljama jueva que s'havia mantingut durant el domini sarraí.

Les possibles dates per a la vinguda de jueus a Manresa, ja que ni en el segle X, ni l'XI ni el XII els trobem documentats, podrien ser, en primer lloc en el moment en què els almoràvits fan la seva aparició a al-Andalús el 1086, i arriben a les fronteres catalanes l'any 1098. Aquests musulmans feien ostentació d'un fanatisme religiós que no admetia la tolerància que els musulmans de l'al-Andalús tenien amb els mossàrabs i els jueus, fet que pogué produir l'emigració de comunitats jueves cap a Catalunya a establir-

se en ciutats que començaven a expansionar-se econòmicament. Però ens trobem amb el cas de la persistència de les aljames de Tortosa i Lleida malgrat sofrir el domini almoràvit durant mig segle. No sabem exactament com actuaren els almohades que vingueren a substituir els almoràvits en el domini de l'al-Andalús, penetrant pel sud de la Península el 1145 i el 1186 arribaven a les fronteres catalanes, respecte dels jueus. Finalment queda la possibilitat que l'expansió per la costa valenciana en temps de Jaume I, que durà del 1229 fins al 1245, fes que els jueus valencians poguessin traslladar-se a ciutats catalanes.

L'entrellat del nostre problema l'hem d'anar a buscar a fora de Manresa, en altres poblacions on l'aljama jueva tingui la seva activitat documentada d'anys abans que la de Manresa. Així en els protocols notarials dels jueus de Vic que comencen el 4 de gener de 1266 ha sortit la solució a la llum que ens ha permès veure l'origen de l'aljama manresana.

Es tracta de l'activitat que desenvolupà una família jueva manresana a Vic, car els jueus, encara que residents a una població determinada, practicaven una activitat itinerant, acudint a poblacions veïnes, i fins i tot llunyanes. Així com a Manresa s'hi troben jueus procedents de Barcelona, Berga, Cardona, Granollers, Vic, Ripoll, Vilafranca, Camprodon, Besalú o Montpeller, a Vic hi actua una família anomenada Isaac de Manresa, que tingué una intensa activitat econòmica a la capital de l'Osona des del 1266 (7). Encara que actuï a Vic, Isaac havia de residir a Manresa, ja que se l'anomena així, també un fill seu se'l coneixerà com a Astrud de Manresa. La família, segons les dades contingudes en el treball esmentat, és així:

Maimó d'Yspania = 1267

Isaac de Manresa = Astruga
+1265–66 1266

Astruc de Manresa 1266 — Maimó = Regina
1266+1278 1278

Aquesta família estava composta per l'avi, Maimó d'Yspania, que no realitza cap activitat, i no sabem si se'l cita com a difunt, el pare Isaac de Manresa, a principis de 1266 ja se'l cita com a difunt, la mare Astruga que apareix com a vivent el 1266, i dos fills: Astruc de Manresa, que actua com a cap de la família des de la mort del pare, i Maimó que morí vers el 1278 i estava casat amb una tal Regina que apareix el 1278. No estem en condicions per assegurar-ho, però és possible que el continuador d'aquesta família fos un fill d'Astruc de Manresa, anomenat Vidal Astruc que tingué una intensa activitat econòmica a Manresa a partir del 1294, juntament amb un possible germà anomenat Maimó Astruc (8).

Per tant tenim una família jueva que abans de 1266 ja habitava a Manresa però que el seu origen no era manresà ni de cap altra població catalana, ja que l'avi havia vingut d'Espanya. No sabem si en aquest cas es pot incloure el regne de València dintre del territori que hom generalment anomenava Espanya, referint-se a les terres dominades pels musulmans. Sigui com sigui la seva procedència és forana, i l'arribada a Catalunya es pot circumscriure abans del 1250, que concorda amb l'expansió valenciana del rei Jaume I (1229-1245). Per tant creiem que l'aljama manresana es formà arran d'una immigració de jueus procedents de València i es distribuïren per les poblacions més importants de Catalunya.

La desaparició de l'aljama de Manresa

L'activitat creditícia a què es dedicaven els jueus, els feia ser malvistos pels cristians que, o estaven endeutats amb ells, o tenien l'angoixa de veure's obligats a acudir-hi un dia o un altre. Tot això cobert amb la qüestió religiosa, d'ésser "enemics de Déu" com consta en un dels protocols notarials de Manresa (9). Aquest odi podia produir accions individuals que culminaven amb l'assassinat d'uns jueus determinats. Així el 1334 dos jueus foren assassinats en el camí de Barcelona, al lloc anomenat na Molela (10). El 1337 els germans Francesc, Jaume i Bernat Desplà de Castellnou de Bages foren inculpats d'haver donat mort a Vidal Maimó, jueu (11). O bé les condicions socials sofrien una crisi important que desembocava en una persecució i matança de jueus de forma generalitzada i de forma tumultuària, són els anomenats progroms, que podien en alguns casos produir la desaparició d'aljames senceres tant per la mort dels seus components com per la conversió forçada al cristianisme. ¿Fou aquesta la causa de la desaparició dels jueus a Manresa?

Analitzarem els dos grans progroms que es donaren a Catalunya. El del 1348 motivat per l'aparició de la Pesta Negra i el del 1391, sense una causa concreta, sinó que sembla que fou una exaltació religiosa amb el seu origen a Sevilla, mentre que a Barcelona tingué un cert caire de lluita social.

Del progrom del 1348 no en sabem res que faci pensar que l'aljama de Manresa es veiés afectada per un aldarull antijueu. El mes de maig fou assaltat el call de Barcelona i passà l'onada antisemita als calls de Cervera i Tàrrega, i amb menys intensitat als de Lleida i Girona (12), mentre que a finals d'aquest mes el rei Pere III ordenava als veguers i batlles de Montblanc, Tàrrega, Vilafranca del Penedès i Cervera que defensessin els respectius calls en previsió que no es produïssin desordres com els de Barcelona (13). Ni Sarret no detectà cap incidència d'aquest progrom a Manresa, que sens dubte no hauria deixat passar de llarg. De fet l'aljama manresana continuà.

Respecte a la segona d'aquestes revoltes antisemites, la del 1391, tampoc no en sabem res que faci referència a Manresa. Aquest progrom començà a Sevilla el 6 de juny del 1391, el 9 de juliol el call de València fou assaltat. El barri jueu barceloní, davant de les notícies procedents de València, fou protegit per gent armada, però quan semblava que els ànims s'havien apaivagat, el 5 d'agost es produí l'assalt al call barceloní, en el qual moriren un centenar de jueus. Els supervivents es refugiaren al Castell Nou, fins que es rendiren i foren batejats, o morts si refusaven la conversió; hom cita la xifra de 300 morts per aquesta causa.

De Barcelona el progrom s'estén a Girona on el dia 10 d'agost el call és assaltat, i segueix cap a Besalú i Camprodon i, finalment, el 13 el call de Lleida, el darrer que sofreix la devastació en què els habitants que no pogueren refugiar-se en el castell foren morts (14).

Entre tota aquesta febre antisemita sembla que l'aljama de Manresa sigui un oasi de pau; segueix amb les seves activitats econòmiques, però l'u de febrer del 1392 fineix sense que en coneguem les causes. ¿Què passà que al cap de mig any del progrom del 1391 desaparegui l'activitat de l'aljama manresana? ¿Hi hagué un progrom retardat? ¿Foren obligats a convertir-se? Fugiren de Manresa?

No creiem que es produís una persecució violenta contra els jueus manresans al cap de sis mesos del progrom general, el qual fou seguit d'una forta repressió que no incita-

va a noves accions violentes contra els jueus. Tampoc creiem que l'aljama manresana continués després del febrer del 1392; encara que Sarret opina el contrari no hi aporta cap dada fefaent, només una invitació general als jueus de Manresa feta pels de Cervera a fi de participar en els funerals celebrats en aquella població per la mort del rei Joan II el 1479, i posa la desaparició dels jueus manresans en l'expulsió decretada per Ferran el Catòlic (15).

El nostre parer és que els jueus manresans, encara que no van sofrir cap acció violenta, no es van poder sostreure d'una pressió ambiental que els féu convertir o emigrar a altres calls. Per donar suport a la nostra opinió tenim un document del 1414, citat pel mateix Sarret, en el qual els Consellers de la ciutat de Manresa admeten Bernat de Santjoan, en altre temps jueu, com a ciutadà segons un acord pres l'any passat pel qual acordaren que per augmentar la població de la ciutat tots els que no en siguin naturals i vinguin a viure-hi, fent-los exempts d'algunes prestacions (16). Només falta saber si aquest Bernat de Santjoan era un antic jueu manresà, el més probable, o bé era un nouvingut. També tenim coneixement que un antic jueu manresà que el 1391 vivia al call de Tàrrega es convertí, i prengué el nom de Lluís de Manresa i se n'anà a viure a Lleida, però allí reincidí en la pràctica judaica i el 1409 fou absolt pel bisbe de Barcelona de les seves culpes (17).

Així, doncs, encara que pendent de noves dades, creiem que la desaparició del call jueu de Manresa fou causat per la conversió o emigració dels seus habitants. De la mateixa manera que desaparegueren aljames tan importants com la de Barcelona o la de Lleida, la de Manresa, molt més reduïda, també desaparegué, encara que això no obsta que romangués alguna família jueva sense cap tipus d'organització ni de protecció, si bé no és molt probable.

NOTES

(1) MAS, José M^{a}: *Memoria-Histórica de los judíos en Manresa.*

(2) SARRET i ARBÓS, Joaquim: *Jueus a Manresa.* Manresa, 1917.

(3) VILA, Emma: *El sector creditici a la Manresa dels segles XIII-XIV. Competència entre jueus i cristians.* "XXVI Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos a Manresa". Manresa, octubre de 1981. (en premsa).

(4) SARRET, J: *Ibidem*, pp. 9-12.

(5) SARRET, J: *Ibidem*, p. 14.

(6) SARRET, J: *Ibidem*, pp. 39-40.

(7) OLLICH, Imma: *Una família jueva de Vic (1266-1278).* "Ausa" VII (1972-74) pp. 160-163.

(8) MAS, José M^{a}: *Ibidem*, p. 4.

(9) Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa, *Tertius Liber Iudeorum Dei inimicorum.*

(10) SARRET, J: *Ibidem*, p. 47.

(11) Arxiu Mensa Episcopal Vic, llibre 5, n° 89.

(12) VALDEON, Julio: *La muerte negra en la Península.* "Historia 16" V, n° 56 dec. 1980, p.65.

(13) LOPEZ DE MENESES, Amanda: *Documentos acerca de la Peste Negra en los dominios de la Corona de Aragón.* "Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón" VI (Saragossa 1953-1955) pp. 83-183 doc. 9.

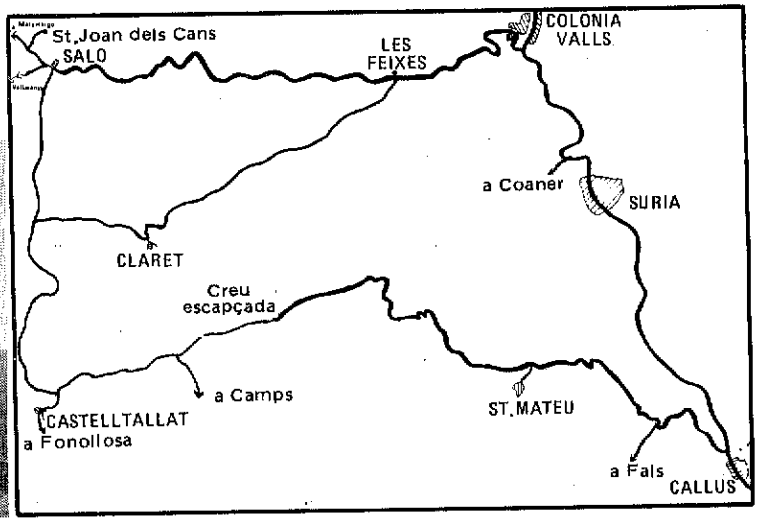
(14) MOLLAT, Michel i WOLFF, Philippe: *Uñas azules, Jaques y Ciompi. Las revoluciones populares en Europa en los siglos XIV y XV.* Siglo XXI, Madrid, 1976 p. 188-195.

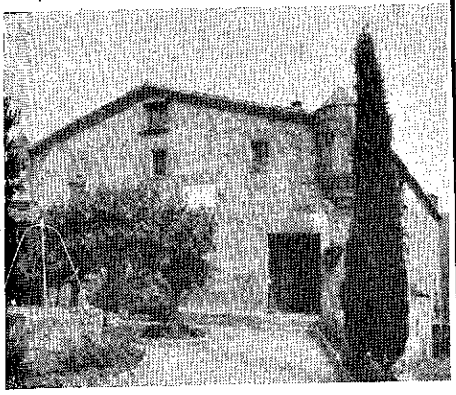
(15) SARRET, J: *Ibidem*, p. 56-57.

(16) SARRET, J: *Ibidem*, p. 47.

(17) PUIG i PUIG, Sebastián: *Episcopologio de la sede Barcinonense.* Barcelona, 1929, ap. CXXXI.

ITINERARI

Visió frontal del Mas de Les Feixes de Coaner.

LES FEIXES DE COANER - CLARET DA CAVALLERS - SALO

Sant Mateu de Bages és el terme de més extensió de la "província" de Barcelona, amb una superfície de 100,97 Km.^{2}, i, a l'ensems, un dels més despoblats; en conseqüència la seva densitat de població és escassíssima (6,6 h./km^{2}).

El terme, situat a la part nord-occidental de la comarca, limita a ponent amb la serra de Pinós i els plans de La Molsosa, ja dins el Solsonès; al nord, amb el terme de Cardona; a migdia amb la vall de Fonollosa i per la banda de llevant el riu Cardener el separa de Callús, Súria i part del terme de Navás. Els principals elements orogràfics vénen determinats per la Serra de Castelltallat (936 m.) i les valls de les rieres de Salo i de Coaner, que vessen llurs aigües al Cardener.

Aquest municipi és format per